

Novák Attila

„Csodarabbik útja?”

Ortodox zsidó zarándoklatok (és állambiztonsági kontrolljuk) a Kádár-korban¹

ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK A ZSIDÓ ZARÁNDOKLATOKRÓL

A zsidó zarándoklat nagyon régi eredetű intézmény. Vannak a keresztény zarándoklatokhoz hasonló és azoktól eltérő vonásai, de a közös jellemző az, hogy a szentéletű ember és/vagy tanító/rabbi közbenjárásáért, segítségéért imádkoznak a hívek a sírjaiknál. A jámborok végső nyughelyének a meglátogatása a Szentföldön már a középkorban is ismert volt. A zsidó vallásgyakorlatban a *pészah* (a zsidó „húsvét”, niszán 15–21.), a *sávuót* (a Sinai-hegyi törvényadás ünnepe, sziván 6.) és a *szukkót* (a Sátrak ünnepe, tisri 15–21.) voltak azok a zarándokünnepek, amelyek Jeruzsálem, a Második Szentély pusztulása óta megszűntek konkrét értelmükben is azok lenni, hiszen a zsidók immár nem zarándokolhattak fel a Szentélyhez. Ilyen értelemben a modern zsidó zarándoklatok nem „zarándokünnepek”, és nincsen olyan vallási jelentőségük sem, mint például a katolikus búcsújárásnak. A Szentély pusztulása utáni zarándoklatok gyakorlatilag azt jelentik, hogy a hívek kiemelkedő rabbik sírjait látogatják meg, a sírokon gyertyákat gyűjtanak, és imádkoznak (szokásos ilyenkor *tehilimet/tilemet*, azaz zsoltárokat mondani). A hívők kéréseket fogalmazznak meg, (ezeket tartalmazó) cédulákat (*kvitlket*) hagynak a rabbik sírjain. A látogatás/zarándoklat időpontja az elhunyt (zsidó naptár szerinti) halálozási napja, ezt az évfordulós napot pedig *jabrzeitnek* (jiddisiesen *jór-cájt*) nevezik hagyományos helyeken mind a mai napig, ekkor keresik fel a sírokat.

Bár az ország más helyein lévő rabbisírokat is szokás volt látogatni, ez a típusú zarándoklat kizárólag Északkelet-Magyarországon volt jellemző, mégpedig azért, mert a történelmi Magyarországon a nagy rabbik/rebbék/cádikok alakjai köré szerveződő haszidizmus földrajzi kiterjedésében idáig jutott el, és maguk a rabbik az országnak ebben a szegletében éltek és tevékenykedtek, noha hatásuk ennél jóval kiterjedtebb volt. A nép felé forduló,

velük folyamatosan párbeszédet folytató haszid csodarabbik sírjainak látogatása és (tágabban véve) a kultusz gyakorlása a népi vallásosság legtisztább megnyilvánulásai voltak.

Magyarországon mind a mai napig három fontos zarándokhely létezik (bár emellett több más helyeket is látogatnak, például Mádon, Tokajon, Olaszliszkán). Az egyik Eizik (Jichak) Taubé (1751–1821) sírja Nagykállóban, a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Neki tulajdonítják a „Szól a kakas már...” kezdetű dalt. Sírját a zsidó naptár szerint ádar hó 7-én keresik fel, ez a *zajin ádar*, amely egyben (a hagyomány szerint) Mózes születésének és halálának is az emléknapja. A szocializmus évtizedei alatt ez az időpont lehetőséget adott arra, hogy a nagykállói sírlátogatás része legyen a nap ünnepi körének. Ráadásul általában *zajin ádar*kor tartotta a Chevra Kadisa (a temetkezési egyesület) az éves közgyűlést, amelyet (a tagok számára egész napos böjt után) vacsora követett.

A második ilyen zarándokhely Mose Teitelbaum (1759–1841), a magyarországi haszidizmus megalapítójának sírja Sátoraljaújhelyen (a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében). Ő a zsidó naptár szerint tammuz hó 28-án hunyt el. Teitelbaum a lublini rabbi tanítványa volt, és eredetileg nem is volt haszid. Hozzá fűződik az a monda, hogy megjövendölte Kossuth Lajos leendő nagyságát. Ennek a történetnek máig is több változata él: az egyik szerint Kossuth még gimnazista korában járt a rabbinál, aki megjósolta kiemelkedő szerepét. Mások úgy tudják, hogy a gyermek Kossuth Lajost betegen az anyja vitte el a rabbihoz, aki azt mondta, hogy felnőtt korában az ország vezetője lesz. Teitelbaum nagyon nagy hatású személyiség volt. A trianoni területvesztés után, halálának évfordulójakor anynyian akartak a sírjához járulni, hogy az 1920-as években a határt is megnyitották Csehszlovákia és Magyarország között, azaz *jabrzeit*ok idején határátlépő nélkül lehetett utazni az egyik országból a másikba.

Sátoraljaújhelyi zsidó zarándokok
az 1970-es években
(Forrás: Magyar Orthodox Izraelita Levéltár)

A harmadik, Jesaja (Saje) Steiner (1851–1925) sírja Bodrogkeresztúron (szintén a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) található, és a zsidó naptár szerinti ijjár 3-án keresik föl. Steiner Zboróban (ma: Zborov, Szlovákia) született, és Büdszentmihályon (ma: Tiszavasvári) tanult. Alakját legendák vették körül, keresztények is felkeresték őt segítségért. Dobos Ilona néprajzkutató (aki sokat foglalkozott a helységgel és csodarabbija alakjával is) egyik adatközlője ezt mondta az 1970-es években: „Úgy a kereszténység, mint a zsidóság, bárki mehetett hozzá tanácsért. Nem kért érte pénzt. Kiszegítette, bár akármilyen szegénységben [volt] [...] Kis Dávid városa vót ez. A zsidókból éltek. Voltak olyan szegény asszonyok, akik özvegyek voltak. Elhívta [őket] takarítani, meszelni, vizet vinni, fát vágni. Annak a papnak olyan szíve, olyan lelke volt, mint Jézus Krisztusnak a lelke, ő mindenkinek adott. Külföldről jött vagonnal a liszt, cukor, pulyka. Ha valamelyik szegény megszorult, mindenkinek segített. Ő, amit kapott, el is osztotta. [...] Volt egy nagyon szegény ember, vett neki egy kis lovat. Keresztény ember volt. Csak vitt neki egy kis vizet, aztán már ebből megélt. Adott az egész családjának enni. Pénteken egész hétre kifizette.”²

A csodarabbik némileg „szakosodtak”: egyesek a gyógyításban, mások (mint a bodrogkeresztúri) az anyagi/üzleti jellegű ügyek „elintézésében” jeleskedtek. A második világháborúig, amikor az ortodoxiának még nagy tömegei voltak, ezeken a zarándoklatokon sok ezer ember vett részt, külföldről és Magyarországról is. A környező városokból a vasút külön járatokat indított, sok esetben kedvezményeket adott, de buszokkal és magánautókkal is érkeztek emberek. A hivatalos ortodox képviselő, az Ortodox Központi Iroda több vezetője is képviseltette magát a zarándoklatokon, hiszen ez a fajta népi val-

lóság, benne a rabbik kiemelt tisztelete, fontos volt a nem haszid ortodoxia számára is.³

A zarándoklatok vallási megítélése sokáig nem volt egységes a zsidóságon belül sem: akadtak olyan ortodox vallási tekintélyek, akik különféle okok miatt elleneztek a cádikok sírjainak felkeresését. A magyar viszonylatban is nagy tekintélynek örvendő pozsonyi rabbi, a magyarországi (nem haszid) ortodoxia szempontjából kiemelkedő jelentőségű Hatam Szofer (1762–1839) is kritikával illette a szokás elterjedését, noha az ő sírja is zarándokhelyé vált az idők folyamán. A haszidizmus második világháború utáni *mainstream*mé válásával aztán a zarándoklatok teljesen elfogadottá váltak. A zarándoklatoknak létezett és ma is létezik egy sajátos szokásrendszere, ennek az általunk tárgyalt korszakra vonatkozóan is van lenyomata: többen írtak vallásjogi útmutatót,⁴ valamint a haszid rabbik környezetében is éltek olyanok, akik beszámoltak ezekről a szokások gyakorlásáról, illetve a sírok meglátogatásáról.

A vészidőszak szinte teljesen megszüntette ennek a népi vallásosságnak a magyar vidéki társadalmi bázisát, amihez hozzájárult az elvallástalanodás is. A nagy haszid rabbidinasztiák távoztak Magyarországról, hogy az Egyesült Államokban, Kanadában és Izraelbe telepedjenek le.⁵ Bár 1946-ban enyhe ortodox túlsúly volt a hitközségek számát tekintve, az 1949-es népszámlálásra alapozott adatok szerint az ország vallásos zsidó közösségeinek közel 80 százaléka volt neológ (1930-ban ez 66 százalék volt), míg a többiek 18,3 százalékban voltak ortodoxok (1930-ban 30 százalék), illetve a *status quo anté*hez tartozók (1930-ban 4 százalék).⁶

Az 1949 utáni politikai helyzet, a kommunista hatalomátvétel sem tette alkalmassá a körülményeket arra, hogy a csodarabbik tisztelete – legalábbis a nyilvánosságban – a korábbiakhoz hasonló szinten megmaradjon. A magyarországi ortodoxia 1950-es (kényszer)egyesülése a neológiával szintén nem ezt a típusú vallási hagyományt erősítette. A hivatalos zsidó képviselő, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) lapja, az *Új Élet* az 1960-as évek elejéig egyáltalán nem számolt be sírlátogatósokról. A témával egyedül Róth Ernő (1908–1991), a Rabbiképző igen nagy tudású tanára (és Löwinger Sámuel 1950-es emigrálása után évenkénti váltásban Scheiber Sándor professzor-főrabbi)val együtt igazgatója) foglalkozott. Róth az 1956-os kivándorlásáig a bodrogkeresztúri csodarabbi vallási tudását jelentéktelennek nevezte – bár azt elismerte, hogy áhítattal imádkozott.⁷ Rajta kívül Hegedűs Nándor (1884–1969) közíró érintette a témát az 1950-es évek elején, több cikkében is rávilágítva arra, hogy

a szatmári rabbi (rebbe) – aki egyébként a Kasztner-vonattal hagyta el Magyarországot 1944-ben – mennyire szeretik a nyugati imperialisták.⁸ Mindenestre a hivatalos felekezeti sajtóban az 1950-es évek végéig a zarándoklatok témája fel sem merült. Nemcsak a szűkös terjedelem és az általános vallásellenesség miatt (mintha magát a zsidó vallási gyakorlatot is kissé szégyellte volna a központi felekezeti sajtó), hanem azért is, mert az *Új Élet* ekkoriban egyfajta téves bel- és külpolitikai krédó jellemezte: világpolitikát akart magyarázni, és ennek mentén orientálni az olvasóit. E szemlélet alapján a zsidó vallás különféle népi hagyományai irracionálisnak és korszerűtlennek minősültek, ezért a lap igyekezett negligálni őket.

A magyarországi ortodoxiát a kivándorlások is gyengítették. 1956-ban a maradék maradéka is távozott az országból, még a vallási funkcionáriusok közül is kevesen maradtak. 1956 után kb. 10 rituális metsző maradt Magyarországon, pedig előtte 59-en végeztek ezt a tevékenységet.⁹ A zsidó vallási élet ráadásul az egyházakra nehezedő erős pártállami kontroll alatt működött, a transznacionális kapcsolatokat pedig már az 1940-es évek végétől megnehezítette a határok lezárása, a beutazási szabályok megnehezítése, az államok politikai blokkokba rendeződése, illetve magának az államnak a gyanakvása a beutazó (nyugati) külföldiek iránt.

1956 után azonban valami megváltozott: egyre több írásos/levéltári forrás tanúskodik arról, hogy a csodarabbik sírjait ebben az időben újra gyakrabban kezdték el látogatni. Természetesen az 1950-es években is folyhattak ilyen látogatások, de az biztosnak mondható, hogy még félhivatalos támogatásban és reprezentációban sem részesülhettek. A nyíregyházi hitközség 1961-ben levélben kért pénzt (ötezer forintot) a nagykállói temető rendbehozatalára. Schück Jenő főrabbi (1895–1974), az egységes szervezeten belüli Ortodox Rabbitanács elnöke (és egyben miskolci főrabbi) levelében azt írta, hogy mivel a „Nagykállói Szent” (rabbi) temetkezési helyéről van szó, indokoltnak tartja az összeg sürgős kiutalását, természetesen a gondos ellenőrzés betartásával.¹⁰ 1962 márciusában a MIOK vezetői – Debrecenben és a város környékén tett látogatásukkor – már a nagykállói imaház restaurálásáról tárgyaltak helyben,¹¹ az *Új Élet* pedig május elején beszámolt Schück áprilisi (nisan 9. = április 13.) mádi zarándoklatáról.¹²

Kicsit bővebben kell foglalkoznunk Schück Jenő személyével, aki a történelem egyik főszereplőjévé vált.¹³ Schück a háború utáni ortodoxia jeles (és méltatlanul elfeledett) képviselője volt. Ónodon született, apja (Mayer) is rabbi volt, Mádon, Tolcs-

ván és Sebeskellemesen, az ottani jesivákban tanult, majd rabbioklevelét (*szmicha*) 1917-ben kapta meg Pozsonyban, a híres Schreiber Akiba (1878–1959) főrabbi, Hatam Szofer leszármazottja kezéből.¹⁴ Morvaországban kezdte a pályafutását, majd Budapestre került, és elvette Reich Koppel (1838–1929) pesti ortodox főrabbi unokáját. Ez a háttér (és egyben a házasság) a magyar ortodoxia köreiből az elitbe emelte Schück főrabbit, akinek sajnos nem volt saját gyermeke. 1942 és 1944 között munkaszolgálatos rabbiaként is működött, majd a felszabadulás után ismét tábori lelkész és egyben a családjogi *bét din* (rabbinikus bíróság) tagja lett 1950-ig. A kényszerű zsidó unifikáció után az ortodox ügyek előadójává nevezték ki (irodája a Síp utcában volt), majd Czitron József (1895–1957)¹⁵ halála után az Ortodox Rabbitanács elnökévé tették meg.

Schück Jenő miskolci főrabbi
az 1960-as években
elbontott régi szefárd zsinagóga udvarán
(Forrás: Magyar Orthodox Izraelita Levéltár)

1958-tól miskolci főrabbiá is megválasztották, és ez az akkori viszonyok közepette egyáltalán nem volt súlytalan pozíció.

Az 1960-as évek elejétől rendszeressé váltak a fő felekezeti sajtót is elérő hivatalos beszámolók. Az *Új Élet* immár hírt adott a nagykállói és sátoraljaújhelyi zarándoklatokról,¹⁶ Schüick Jenő pedig 1964-ben (Kulcsár Imre debreceni hitközségi elnöknek) arról írt egy levélben, hogy a debreceni főkántor egy külföldi zarándokot kísért Nagykállóra.¹⁷ 1964-ben az *Új Élet* egy viszonylag eldugott hírben, a lap végén számolt be arról, hogy a bodrogkeresztúri rabbi halálának negyvenedik évfordulójára, az északmagyarországi községkerületi elnök, Kálmán Miklós kezdeményezésére, a MIOK elnökségének anyagi támogatásával újjáépült az *ohel* (*ajhél*), a zsidó sír köré épített kis épület, és három híres brooklyni rabbi is jelen volt az avatáson.¹⁸ Az avatóbeszédet Schüick Jenő tartotta. A rövid kis cikk – amelyben a névtelen szerző leírta, hogy az eseményre az egész országból érkeztek zarándokok – világosan mutatta a hangnem teljes megváltozását. Az 1940-s évek végének, 1950-es évek elejének a népi zsidó vallásossággal és a haszidizmussal szembeni lesajnáló, lenéző, gunyoros és politikailag olykor támadó attitűdje (amely egyébként nem tartozott az *Új Élet* fősodrába) eltűnni látszott az egyetlen zsidó sajtótermékből: immár nagy tisztelettel írtak a rabbi életútjáról, megpróbáltatásairól. Az 1964-ben európai útján járó São Pauló-i főrabbi, Yoel Beer Sátoraljaújhely, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka, Nagykálló, Nyírbátor és Újfehértó rabbisírijait látogatta meg, de európai útja során ugyanebből a célból a Szovjetunióba, Csehszlovákiába és Romániába is ellátogatott, és erről az *Új Élet* is beszámolt.¹⁹

1965 júniusában már mi sem tűnt természetesebbnek annál, mint hogy a MIOK vezetői, Sós Endre elnök (1905–1969), Kulcsár Imre községkerületi elnök, Gábor Dezső községkerületi főtitkár és Leitner Mihály debreceni ortodox községkerületi titkár Nyírbátor, Nyíregyháza, Kisvárdá és Mátészalka zsidó közösségeinek meglátogatása közben elzarándokoljon Nagykállóra, „a nagy cadik sírjához”.²⁰ Úgy tűnt tehát, hogy a külső, állami nyomás csökkenésével a helyi és országos zsidó vezetők is készen álltak arra, hogy az egyébként a Kádár-rendszerre politikailag teljesen veszélytelen, Északkelet-Magyarországra koncentrálódó, a vészkorszak és az 1956–1957-es kivándorlások után számában és jelentőségében jelentősen „elvékonyodott” helyi zsidó társadalomra épülő csodarabbikultuszt a magyar zsidó hagyomány fontos jelenségeként újból integrálják az (egyébként nagyon szűk mezsgyén mozgó) felekezeti köztudatba is.

ÚJ SZEMPONT: A VALLÁSI TURIZMUS LEHETŐSÉGÉNEK MEGJELENÉSE

Schüick Jenő ortodox főrabbi 1965. április 8-a és május 24-e között az Egyesült Államokba látogatott, és ott érintkezésbe lépett a szatmári haszidok közösségének vezető tagjaival. Magát a látogatást a New York-i Yeshiva University kezdeményezte még tavasszal: felkérték Schüicköt, hogy tartson előadásokat az egyetemen.²¹ A főrabbi – akinek rokonai is éltek New Yorkban – ottani tartózkodásakor széleskörű „diplomáciai” tevékenységbe kezdett, és a magyar nagykövettel való (amúgy természetes) beszélgetésén kívül számos amerikai ortodox vezetővel és rabbival is találkozott, valamint előadást tartott a Bnai Brith-ben, a zsidó szabadkőműves szervezetben is. Az Állami Egyházügyi Hivatalnak (ÁEH) írott feljegyzésében, amelyet a főrabbi 1965. május 31-re datált, még nem beszélt másról, csak a létrejött találkozókról.²² „Jelentősebb látogatásaim a következők voltak: Elsőtül Teitelbaum Jóélt, volt szatmári főrabbit, a chászid ortodoxia világhírű agg vezetőjét látogattam meg. Az ő lojalitása a magyar népi demokrácia iránt közismert” – írta az ÁEH-nak írott jelentésében, szimpátiát akarván kelteni a szatmári rebbe iránt.²³ Schüick egyébként is ügyes diplomata volt, a beszámolója szerint például egy sajtókonferencián, újságírói kérdésre válaszolva úgy védte meg a magyar kormány hitoktatást anyagi támogató álláspontját (természetesen a korábbi államosítások és perek nem kerültek szóba), hogy egyrészt az ortodox tábor „élén” álló Teitelbaum rabbira hivatkozott, mint aki hasonlóképpen vélekedik az amerikai kormány hasonló irányú javaslatáról, másrészt szembe állította ezt az ortodox álláspontot egy amerikai reformrabbi, Joachim Princz véleményével. Schüick látogatásáról – egy kézzel írott ÁEH-s feljegyzés szerint – a magyar külügyminisztérium (KÜM) is kedvező tapasztalatokat szerzett, beszámolóját elküldték a KÜM amerikai referatúrájának is.²⁴

Schüick látogatása után, 1965 nyarán interjút készített vele az *Új Élet*,²⁵ ahol már arról beszélt, hogy Teitelbaum (akivel két hosszú éjszakai beszélgetést is folytatott), a szatmári főrabbi New York-ban a „szent magyarországi rabbisírok” iránt érdeklődött, mire ő megnyugtatta, hogy a zsidó képviselő (a MIOK) ezeket – legalábbis az olaszliszakai, bodrogkeresztúri és nagykállói temetőekben található rabbisírokat – gondozza és rendben tartja. Schüick álláspontját folyamatosan erősítette az, hogy a vallási turizmus térképére felkerült rabbisírok már külföldieket is vonzottak. Ugyanebben az évben az *Új Élet* sem felejtette el megemlíteni, hogy „szokatlanul

Schück Jenő 1963-ban, a Wesselényi utcai Goldmark-teremben (Forrás: Fortepan/Bauer Sándor)

nagy számban” zarándokoltak el a hívek Nagykállóba, akik között sok külföldi rabbi és „hittestvér” is volt.²⁶

Schück azonban nem állt meg itt. 1966. március 28-án levelet írt az ÁEH egyik csoportvezetőjének, Telepó Sándornak, arra a Zsidó Világkongresszusra vonatkozó megkeresésre válaszolva, hogy mely külföldi zsidó szervezetet és személyiséget kellene meghívni. A levélben Schück kiemelte azon kívánságát, hogy a sátoraljaújhelyi csodarabbi, Mose Teitelbaum halálának 125. évfordulójára hivatkozva a magyar állam hívja meg leszármazottját, a jelenlegi szatmári főrabbit, Yoel Teitelbaumot Magyarországra.²⁷ Arra is utalt, hogy éppen a *jahrzeit* idejére (abban az évben: július 16.) kellene meghívni a híres rabbit, és a beutazó zarándokok a környék egyéb, rabbinikus szempontból fontos helyeit is meglátogathatnák. Amiképpen Schück fogalmazott: „Ortodox szempontból különösen fontosnak, de legalább érdekesnek tartanám Teitelbaum Joél, volt szatmári főrabbi, jelenleg a williamsburgi (N.Y.) ortodox-haszid főrabbi meghívását. Szó szerinti értékeléssel világszenzációt jelentene az ő Budapestre jövele. [...] Napjainkban, különösen a turistaforgalom növekedése óta is erősen látogatják a sírját a bel- és külföldi hívek. Teitelbaum Mózes, a dinasztiaalapító dédapa 1841 nyarán hunyt el. [...] 1966. július 16-án szombaton, a zsinagógai időszámítás

szerinti újjáholdhirdetés napján lesz halálának 125. évfordulója. Ez a nevezetes dátum méltó lenne Teitelbaum Joél főrabbi beinvitalására, a halhatatlan dédapa sírjához való jubiláris zarándoklásra. Az ő idejövetele az egész világ ortodox zsidóságát fellekesítené. A zarándokok sok száza jönne tengerentúlról [...] ez alkalomból Magyarországra. Az idő rövideége miatt ezt a turisztikai adottságot gyorsan és szakszerűen kellene megszervezni. A főpapot személyének kijáró reverenciával kellene meghívni, a sátoraljaújhelyi temetőt [...] rendbe hozni illene, mert ennek a világhírű ortodox főpapnak a zarándokútja nemcsak most vonzaná ide a hívek százait, de újjáéledne általa az ősi zarándoklat a sátoraljaújhelyi, nagykállói és egyéb ortodox zsidó zarándokhelyekre.”²⁸

Az ortodox főrabbi biztosan komolyan gondolta a meghívást, mert megtaláltuk Teitelbaum titkárához, Yosef Ashkenazyhoz írott, niszán 13-án (azaz április 3-án), Bécsben kelt, héber nyelvű meghívólevelét is. Másrésztől egy olyan magyar nyelvű távirat is előkerült, amely a meghívás tényét közölte, és sürgette a meghívott fél bejegyzését. Utóbbiban világosan leírta, hogy Yoel Teitelbaum nyári látogatása idején avatnák fel a budapesti ortodox székházba, a Kazinczy utca 35. szám alá költöző Hanna Orthodox Szociális Konyhát.²⁹ A héber nyelvű levélben pedig arról számolt be Ashkenazy-

nak, hogy az állami vezetők biztosítottak őt: örül-
nének Yoel Teitelbaum látogatásnak.

Nem tudjuk, hogy az ÁEH *valóban* reagált-e Schück levelére, de azt igen, hogy ugyanő április 28-án levelet írt Seifert Gézának, a MIOK újdonsült elnökének (Sós Endrét közben menesztették), amelyben szintén a szatmári rabbi meghívását javasolta.³⁰ Érdekes módon Schück nem számolt be Seifertnek az ÁEH-nak küldött leveléről, bár itt is az olvasható, hogy az „illetékes állami szervek” kedvően fogadnák ezt a felvetést, és hivatkozott arra is, hogy ezzel kapcsolatosan „puhatolózó” levelet írt Yosef Ashkenazynek, amire a titkár azt válaszolta, hogy a szatmári rebbe tanulmányozta a levelet, és szeretne jönni. Újabb fejleményként tárgyalta levelében azt, hogy budapesti hivatalában felkereste őt egy amerikai haszid, egy bizonyos „Weisz úr”, aki Ashkenazytól hozott üzenetet. Weisz úr szerint a szatmári haszidok nagyon szeretnének Magyarországra látogatni, és eddig már 400-an jelentkeztek az útra. Ha megvalósulna a dolog, még többen fognak jönni. Ashkenazy az iránt érdeklődött, hogy a magyar politikai hatalom és a magyar zsidó vezetés, a MIOK és az ortodoxia mit szólna az utazáshoz. Schück – megelőlegezve a válaszokat – pozitívan reagált a felvetésekre, és már az IBUSZ bevonását is megtervezte.³¹

Biztosnak mondható, hogy az ÁEH hivatalosan nem mondott igent a Schück által is megkomponált megkeresésre, így az egész inkább tekinthető Schück magánakciójának, mint hivatalos kezdeményezésnek. Az ÁEH-ban 1966 májusában tudomásul vették a tervet mint a magyar ortodoxia külön kérését, és azt is megjegyezték, hogy „Teitelbaum Joél a mai ortodoxia nemzetközileg legelismerőbb tekintélye, és kifejezetten anticionista”.³² Érdekes, hogy a kommunista állam által korábban egyáltalán nem preferált szatmári rebbe „helyi értéke” jelentősen megnőtt azzal, hogy magyar állami tisztviselők realizálták: ellenzi a cionizmust. Teitelbaumnak ez a felfogása összhangban állt a félhivatalos magyar külpolitikai felfogással is, amely fenntartotta ugyan a diplomáciai kapcsolatot a zsidó állammal, de bizalmatlan volt iránta: megfigyelte és korlátozta diplomatai mozgását Magyarországon. Az állambiztonság pedig nem csupán sokaknál számon tartotta a korábbi cionista múltat, de a zsidó képviselő vezetésébe beépülve ügynökökkel is figyeltette a felekezetté változtatott közösség ez irányú „mozgolódásait”.³³ Schück nyilvánvalóan önálló, a neológától markánsan különböző ortodox külpolitikára törekedett, amely a magyarországi ortodox zsidóság létszámát tekintve nem volt ugyan megalapozott, ám az ortodoxiának a világ zsidóságában betöltött

aránya, valamint a külföldi magyar zsidó diaszpóra jellege, az ebben elfoglalt ortodox csoportok jelentősége tekintetében abszolút legitim volt.

A látogatás végül nem jött létre, de a külföldi zárandokok így is egymás után érkeztek. 1966. július 9-én (a zsidó naptár szerinti tammuz 28-án) több száz hazai és külföldi hívő látogatta meg a sátoraljaújhelyi sírhelyet, és Schück az ortodoxia képviselőjében idézte fel a rabbi életét.³⁴ 1967–1968-ban is tovább zajlottak a külföldiek által is látogatott zárandoklatok.³⁵ 1968-ban bodrogkeresztúri zárandoklatra érkezett az elhunyt Steiner Sáje csodarabbi dédunokája, Jesaja Grosz rabbi Brooklynból.³⁶ A rabbi Winkler Frida házában nagy *szijumot*³⁷ rendezett, és innen zárandokolt dédapja sírjához.

Schück egyik 1968 júliusában, Seifert Gézához írt levele már ötven, Sátoraljaújhelyre érkező (valószínűsíthetően szatmári haszid) külföldi zárandok érkezéséről számolt be, valamint arról, hogy a külképviselet mindenkinek megadta a beutazási engedélyt, és a zárandokok meglátogatták Bodrogkeresztúrt, Olaszliszkát és Nagykállót is.³⁸

Arról, hogy még sincs minden egészen rendben, nem csupán az árulkodott, hogy ezek a változást mutató hírek továbbra is csak egy szűk, felekezeti nyilvánosság számára, és ott is csak a híradások végén, eldugva jelentek meg, de az is, hogy a sátoraljaújhelyi tanács 1968 májusában – a hitközségre, illetve annak Klein Lipót nevű elnökére ráoktrojálva – kisajátította a régi zsidó temetőt. Ugyanakkor beleegyezett abba – éppen a zárandoklatokra való tekintettel –, hogy Mose Teitelbaum rabbi sírhelye (együtt a mellette nyugvó nagy rabbikkal és a temető bejáratát képező épülettel) megmaradjon eredeti formájában, ezért ezeket leválasztották.³⁹ A kisajátítás, az exhumálás, valamint a leválasztásnál készítenő kerítés költségeit a város magára vállalta.

Annyi mindenesetre biztosan megállapítható, hogy az állami szervek részéről óvatos nyitás történt, ami a korábbi évtized (pláne az 1950-es évek elejének) elzárkózása után haladásnak volt értékelhető. Az állam zsidó vallással foglalkozó adminisztratív erői lassan ráébredtek arra, hogy a rabbisírok gondozását fontosnak tartó külföldi ortodoxia képviselői (amelyek közé a kifejezetten anticionista szatmári haszid rebbe és követői is tartoztak) egyrészt magyar ügyekben apolitikusak, tehát veszélytelenek az államhatalomra nézve, másrészt jelenlétük turisztikai/gazdasági szempontból is fontos lehet, és bevételt jelenthet a magyar népgazdaság számára. Ez pedig a gazdasági racionalitás szempontját hozta be egy korábban irracionális világba, és emellett illeszkedett a Kádár-rendszer „nyitottságát” igazoló tényezők sorába is.

Seifert Géza, a MIOK elnöke 1968-ban a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége székházának dísztermében. Tőle balra Schück Jenő, az Ortodox Rabbitanács elnöke.
(Forrás: Fortepan/Bauer Sándor)

AZ ÁLLAMBIZTONSÁG BEAVATKOZIK

A csodarabbik sírjait látogatók állambiztonsági megfigyelése 1969-re megy vissza. Vélelmezhetően az 1967-es arab–izraeli háború, a diplomáciai kapcsolatok felmondása és az ekkori szovjet mintájú anticionista kampány motiválta a magyar szervek igyekezetét, 1969 előtről ugyanis nem találtunk ezzel kapcsolatos állambiztonsági dokumentumokat. Véleményünket megerősíti, hogy az az 1973-ban íródott (és később még részletezendő) értékelő jelentés, amelyet a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II-es Osztálya adott ki, 1969-re datálja az első bodrogkeresztúri zarándoklatot, holott ezek a külföldiek által is látogatott alkalmak még a félálami, ezért kontrollált felekezeti sajtó szerint is évekkel korábban megkezdődtek. Mindebből arra következtethetünk, hogy az állambiztonság korábban nem volt kíváncsi ezekre a zarándoklatokra, ám amikor (a ráirányuló megfigyelés során) észlelte a jelenlétüket, a jelenséget, a vallási szokás megélését

nem önállóan értékelte, hanem beillesztette az aktuális állambiztonsági-politikai trendbe.⁴⁰

A csodarabbik sírjának megfigyelése ugyanis nem önálló témája volt az állambiztonságnak, hanem egy olyan megfigyeléssorozat része, amelyet a miskolci zsidó közösség egyes tagjai, köztük Schück Jenő főrabbi ellen folytattak a borsodi állambiztonsági tiszték. Mellettük a fő célpont egy tervezett zsidó ifjúsági klub volt, amelynek ötletét nagyon nem kedvelte a politikai rendőrség, hiszen kivitte volna a zsidó életet a zsinagóga ellenőrizhető falai közül. A „Segélyezők” fedőnevű ügyben kezelt megfigyelések az 1970-es évek közepéig folytatódtak, és alapvetően a borsodi helyzetről szóltak.⁴¹ A különféle „cionisták” ellen folytatott nyomozások kezdetben a hitközségi köröket és egy miskolci egyetemi tanársegédet érintettek, ám később kiterjedtek más személyekre is. A borsodiak világosan utaltak izraeli diplomaták (David Giladi nagykövet és Eytan Bentsur beosztott diplomata) 1967. januári miskolci látogatására is, amelyet már

akkor szoros figyelemmel követték.⁴² Azt ugyanakkor még az állambiztonság is megállapította, hogy a követségi látogatók a hitközség által felállítandó kóser üzemi konyhával kapcsolatban tárgyaltak Miskolcon: a miskolciak ugyanis külföldi anyagi forrásokat is be akartak vonni ez utóbbi létrehozásához.⁴³ A későbbi események tükrében azonban ez a látogatás más jelentést nyert, hiszen a megyei állambiztonság cionisták után nyomozott, amely azt jelentette, hogy minden utalás gyanús lett, amelynek köze volt vagy lehetett Izraelhez.⁴⁴ Mivel a rabbisírok vonzották a külföldi látogatókat, a látogatók között pedig szóba kerültek a zsidó állam ügyei is, a cionizmus vádja rövid úton megerősítést nyert, és lassan más megyére is kiterjedt.⁴⁵

1969. júniusában összefoglaló jelentés született a BAZ megyei helyzetről, amelyben leírták, hogy vidéken is számon kell tartani a cionista mozgalmat. A fő problémájuk az volt, hogy állításuk szerint a budapesti izraeli követségről (amíg fennállt) 1967-ben egyre sűrűbben utaztak le Miskolcra (amely ebben a formában persze nem volt igaz), propagandaanyagot hoztak, és a hitközségi összejöveteleken – vallásos mezben – ellenséges tevékenységet folytattak, ráadásul a hitközségi vezetők többször találkoztak a görögkeleti egyház vezetőivel is, és ellenséges

kijelentéseket tettek (ez Heves és Szabolcs megyei vezetőkre is kiterjedt). Az 1969-es bodrogkeresztúri *jabrzeitot* és az ott megjelenő külföldi rabbikat már megfigyelték. „Galambos Tivadar” fn. ügynök volt a fő informátor, aki más megyében zajló zarándoklatokat is megfigyelt. A nyomozás során több ember lakására vagy munkahelyére – így Schüick rabbiéba is – lehallgatókészüléket (állambiztonsági nyelven: 3/E rendszabályt) telepítettek.

Miközben az *Új Élet* – rövidhírként ugyan és hátsóbb oldalakon – az 1970-es évek elején továbbra is beszámolt a zarándoklatokról, és az odalátogató külföldi (főleg amerikai) állampolgárok legálisan utaztak be Magyarországra, addig a Borsod megyei állambiztonság anyagait olvasva egészen más világ tárul elénk, mintha visszaléptünk volna az időben. Az 1973. február 26-án írt (és már idézett) összefoglaló jelentés azt írta Bodrogkeresztúr kapcsán, hogy „az ott megjelenő külföldi rabbik az ott résztvevő zsidó személyek részére politikai jellegű, ellenséges célú előadásokat tartanak. Ezzel igyekeznek felkelteni az ott megjelenő személyekben a cionista tendenciákat és szítani a szovjetellenességet...” Az értékelő szerint Winkler Frida lakásán szoktak összejönni (erről beszámolt az *Új Élet* is), és többen hallgatják az izraeli rádió magyar nyelvű adását.⁴⁶

A bodrogkeresztúri zsidó temető 1983-ban
(Forrás: Fortepan/Gazda Anikó)

1973. március 7-én a borsodiak azt jelentették, hogy Bodrogkeresztúron és Nagykállón is nagyszabású „izraelita” összejövetel készülődik, ez utóbbiról külön is értesítették a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányságot, hiszen a település az ő területükön van.⁴⁷ A hangnem veszélyt és pánikot tükrözött: „Hasonló összejöveteleket tartottak a korábbi években megyénk területén, Bodrogkeresztúr községben is, ahol a vallásos összejövetel leplezésével az ott részt vevő amerikai és angol állampolgárságú személyek ellenséges célú, Népköztársaságunk ellen izgató jellegű, szovjetellenes előadásokat tartottak. Ennek keretében méltatták Izrael katonai és gazdasági fölényét, majd az ott részt vevő magyar állampolgárokat Izraelbe való disszidálásra és annak szervezésére kérték fel. Kérjük lehetőség szerint az ellenőrzés megszervezését, annál is inkább, mert kerületünkön több aktív ellenséges cionista tevékenységet folytató személy fog ott megjelenni, akiket egyszerű feldolgozás alatt tartunk.”⁴⁸

Március 15-én „Galambos Tivadar” ügynök számolt be a 11-ei nagykállói zarándoklatról és a miskolci hitközség vacsorájáról. Még ebben a jelentésben is mellékszál a zarándoklat megfigyelése, a fő szempont a magyar állampolgárok Izraelbe jutása, vagy éppen fordítva, izraeliek és amerikaiak Magyarországra való „bejuttatása” volt. Az ügynöki jelentés egyik egészen bizarr részlete, amikor az egyébként megfigyelt hitközségi vezetők (főleg Schück főrabbi) köszönetet mondanak a hejőcsabai (Miskolc egyik városrésze) temető felszámolásáért a Városi Tanács építési osztályának, főmérnökének és magának az Építésügyi Minisztériumnak is. „Galambos Tivadar” – átnyúlva egy másik megye területére – egész pontosan leírta a kállói zarándoklat helyszínét és magának a zarándoklatnak a dramaturgiáját is. Ahogyan fogalmazott, a „sír a városban van, egy betonkerítéssel bekerített udvarban van egy épület, aminek van egy pincelejárata, és a pince aljában van a sír, a helyiségben egyszerre 20-30 személy fér el, ahol gyertyát gyújtanak és imádkoznak, szervezett összejövetel nincs, jönnek-mennek a kocsik...”⁴⁹ Az ügynök arról is beszámolt, hogy sokan voltak, és Nyíregyházáról, Debrecenből, Kisvárdáról, Vásárosnaményből, Budapestről is érkeztek látogatók. Az ügynök információi szerint már egy héttel korábban megkezdődött a zarándoklat, és folyó hó 8-án egy negyvenfős amerikai csoport is érkezett, akik „külön repülőgéppel” jöttek Budapestig, és onnan busszal mentek Nagykállóba. A csoportot a volt pápai rabbi kísérte, aki az Egyesült Államokban élt. Ezzel a csoporttal érkezett Schück rabbi is Miskolcra és még több miskolci hitközségi vezető.

A felekezeti sajtó – mintha csak egy másik, normális univerzumban élne – az évek folyamán (természetesen a szokásos, marginális helyen) beszámolt a helyekhez fűződő zsidó vallásos és tudományos ragaszkodásról. 1970-ben jelent meg héberül Szilágyi-Windt László könyve, *A kállói cádik. A nagykállói zsidóság története a magyar kiadás* (1960, Tel Aviv) után, amelyhez Scheiber Sándor írt előszót, és erről beszámolt az *Új Élet* is.⁵⁰ 1971-ben tudósítottak a debreceniek Nagykállóba való zarándoklatáról (*zájin ádar*).⁵¹ 1972-ben szintén leírták a nagykállói zarándoklatot, és a külföldi látogatókról sem feledkeztek meg. Ez utóbbit kiemelte a lap, és az elhunyt rabbit „nagy cádiknak” nevezte.⁵² Az 1973-as évből sem hiányozhatott a zarándoklat, sőt a szokásos *zájin ádári* beszámolóban azt is olvashatjuk, hogy a nagykállói híres rabbi sírboltját a MIOK elnöksége „teljesen rendbe” hozatta.⁵³ Ugyanakkor – megfogalmazásuk szerint – a debreceni hitközségből és „az ország minden részéből” keresték fel a sírt. A külföldi résztvevők ezúttal kimaradtak a tudósításból.

Miközben a rendkívül szűkkörű felekezeti sajtótudósításokból egyfajta stagnáló és békés állapot képe rajzolódott ki, a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság III/II-es osztálya is jelentett a borsodiaknak az 1973. március 11-i zarándoklatról.⁵⁴ A Serfőző Ernő rendőr alezredes és osztályvezető által aláírt jelentésben leírták, hogy a nagykállói rabbisírok látogatása délelőtt volt, a vendégek kocsikkal jöttek, egy autóban 3-4 ember volt, főleg férfiak. Külföldi kocsival nem jött senki sem, bár külföldiek ültek magyar rendszámúakban. Amiképpen a jelentésben olvasható: „A rabbi sírhelye felé vezető úton állt a CL 44-59 frsz. gépkocsi, amely az érkezőket irányjelzőjének villogtatásával valamire figyelmeztette. Az IL 23-92 frsz. gépkocsi Nyíregyháza és Nagykálló között többször is fordult.”

Mintegy 25 autó rendszámát írták fel, a kocsik tulajdonosainak többsége debreceni volt (8 autó), őket követte Miskolc (3), Budapest (3), Kisvárdá (2), de több kisebb-nagyobb helyiség (Nyíregyháza, Esztergom, Hidas, Kömörő, Kisvárdá, Tiszafüred, Bodrogkeresztúr, Szarvas, Kétsoprony, Kántorjánosi) is szerepelt azon a listán, amelyet a rendőrök összeállítottak az autók rendszámai alapján. Az autók a korban elérhető Wartburg, Trabant, Skoda és Moszkvics típusúak voltak, ám Fiat, Volga és NSU is szerepeltek köztük. Másnap is mozgást észleltek, illetve egy (korábbi) adat szerint „1973. március 3-án és 8-án egy-egy turista panorámabusz szállított turistákat a szent rabbi sírhelyhez”. A rendőri jelentés, amelyben ügynökök nevei nem

szerepeltek, részletesen leírta a zarándokok viselkedését: nagyon rövid időt töltöttek el a helyszínen, a szertartáshoz „szükséges dolgot intézték el 5-10 perc alatt”, és Nyíregyháza irányába hajtottak el. A rendőrök konspirációt véltek felfedezni a helyi cukrászdában, ahová a többség rövid időre betért.⁵⁵ Az egymást fejbiccentéssel üdvözlő, de egymással nem beszélgető zarándokok közül többen betértek a helyi OTP-be is, ahol kisebb összegeket (1000-2000 Ft) vettek fel, amelyet Fischer Lajos kisvárdai lakoshoz vittek. Fischer a kisváros zsidóságának vezető alakja lehetett, egy pár évvel korábbi (1970) budapesti sírkőavatáson, a Gránátos utcai ortodox zsidó sírkertben ő „vezette” a jelenlévő kisvárdai zsidókat.⁵⁶

A már többször említett, 1973. február 26-án kelt összefoglaló jelentés, amelyet a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya állított össze, olyan szempontból is érdekes, hogy világosan megmutatja: a korábbi évek megfigyelései és információszerzése után a csodarabbik sírjainak látogatása (a bodrogkeresztúri és nagykállói sírokról van szó) milyen kontextusban vált érdekessé az állambiztonság számára.⁵⁷ Schück főrabbit az izraeli követség rabbijának nevezi, aki a követség „vezető diplomátaival, hírszerző tisztjeivel” tartott kapcsolatot. A borsodiak információja nem volt igaz: Schück nem volt a diplomáciai testület „rabbija”. Az egyik izraeli diplomatának, Akavia Hanan kereskedelmi attasénak ráadásul korábban (1966) Schückkel komoly konfliktusai voltak. Hanan ugyanis óvta Schücköt a Kárpátaljára szánt ima- és kegytárgyak kivitelétől, mert attól tartott, lebukhatnak a szovjet határon, és ezzel kellemetlenséget okozhatnak a „feladók” számára. Ezt a rabbi beavatkozásként értékelte, ezért nem is vette jónéven.⁵⁸ A jelentésben „Schreiber” (valójában Scheiber Sándor professzor) is „irányítónak” lett megnevezve. Mint említettük, Schück főrabbit – mivel miskolci zsidó fiatalokkal foglalkozott – 3/E rendszabály (szobalehallgatás) alá vonták, mivel felmerült, hogy fiatalok izraeli „disszidálásában” segítkeznek (ennek tisztázásában a már említett „Galambos Tivadar” ügynök segédkezett). Úgy tudták, hogy a miskolci „csoport” külföldi, főleg bécsi cionistákkal és a HIAS-szal⁵⁹ állt kapcsolatban (ez utóbbi pedig a helyi izraeli kirendeltséggel). Ennek kapcsán került feljegyzésre a szintén külföldi rabbi által látogatott bodrogkeresztúri zarándoklat, amelynek során az ellenséges előadásokkal cionizmust és szovjetellenességet akartak „szítani”.⁶⁰ Az állambiztonsági szövegből kitetszik az aggodalom, hogy „az operatív bizonyított ellenséges tevékenység jogerejű bizonyítása nem lehetséges, vagy nehézségbe ütközik. Ez idő szerint

olyan tevékenységtől óvakodnak, mely szerint büntetőjogilag eljárást tudnánk kezdeményezni.”⁶¹ A „csoport” ellenőrzésére a K-ellenőrzést (postai küldemények) is felhasználták.

Az ugyanebben az évben zajló május 6-ai bodrogkeresztúri zarándoklatról a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya készített jelentést „Galambos Tivadar” beszámolója alapján.⁶² Az ügynök feladata kifejezetten arra irányult, hogy a bodrogkeresztúri megjelentekről és „azok beszélgetéséről” jelentsen. A jelentés alapján ismét sokan voltak, az Egyesült Államokból jelen volt egy Grósz nevű rabbi és családja.⁶³ Sokan jöttek Budapestről, Nyíregyházáról, Debrecenből, Sátoraljaújhelyről, Tokajról, Kisvárdáról és Miskolcra. Több miskolci hitközségi vezető is jelen volt, így Spitzer Miksa, Klein Lipót és Kálmán Miklós is. Schück főrabbi és Spitzer Klein Ernő autójával voltak. „Galambos” ügynököt nem annyira a látogatás vallási kontextusa érdekelte, mint inkább a kinyerhető politikai „információ”. Beszédbe elegyedett (a valószínűleg már 1969-ben „felbukkant”) Grósz rabbi, aki elmondta neki, hogy a jómódú amerikai zsidók mennyire támogatják Izraelt, gyárakat építenek a zsidó államban, ott fektetnek be, és így jól „működik” a cionizmus. Tágabb ügyeket is érintett a beszélgetés: Grósz például megemlítette, hogy Kissinger amerikai külügyminiszter moszkvai látogatásának fő témája éppen a szocialista országok zsidóságának Izraelbe való kivándorlása lesz. De beszélt az izraeli politikai ellentétekről is a szefárd vallásos párt és a Mapaj között.⁶⁴ „Galambos” a rabbisír meglátogatásával is foglalkozott: „A rövid beszélgetés után az ottlévők felmentek a hegyen lévő temetőbe, a rabbi sírházhoz, és ott imádkoztak. Az ottlétem alatt kb. 40 személygépkocsi volt, de egész nap jöttek az ország minden részéről.”⁶⁵

A jelentés ezután számos jelenlévő családi kapcsolataira, utazásaira is kitér, amely témánk szempontjából nem annyira lényeges. „Galambos Tivadar” szorgalmasan feljegyezte, hogy ki küldött pénzt Izraelben élő rokonának, vagy ki szeretné meglátogatni Izraelben élő fiát. A jelentésből nem csak az derül ki, hogy konkrétan mire figyelt az állambiztonsági ügynök, hanem az is, hogy a maradék északkelet-magyarországi zsidóság helyzete milyen volt. Az általa felrajzolt képből egy vallásos és főleg idősebbekből álló (kóser háztartást és szombatot tartó) mag,⁶⁶ és egy ehhez kötődő (például hitközségi adót fizető), de a vallásgyakorlat kötelező és elvárt elemeit nem tartó réteg jelenléte is érzékelhető volt.⁶⁷ Többeknek éltek rokonaik Izraelben, az Egyesült Államokban és másutt, és sokan ki is akartak jutni ezekhez a rokonokhoz.⁶⁸ Számosan ismer-

ték egymást, a megmaradtak közötti kapcsolatok kiterjedtek a házasságok menedzselésére is.⁶⁹ A rokonoknak kijuttatandó összegek technikája változatosnak volt mondható (magyarországi „fekete” valutaszerezés, majd bécsi, londoni helyi állampolgárokon keresztül postai feladás Izraelbe). A tervezett miskolci zsidó ifjúsági klub fő alakja (Farkas Anikó) is előkerült, ez a generáció azonban már nem a vallás révén kötődött a zsidósághoz.

A borsodi rendőrök értékelésükben megállapították, hogy az ügynök „értékes” adatokat szerzett a bodrogkeresztúri „összejöveteletről” és „a 3 USA-beutazó tevékenységéről, akik az elmúlt évben is itt jártak, és aktív ellenséges propagandatevékenységet folytattak”.⁷⁰ Ezt a három rabbit (Rosenbaum Israel, Landau Sándor és Taub Ludovic) javasolták tiltólistára venni. Világosan megfogalmazták azt is, hogy mind a beutazók, mind a jelenlévő magyar állampolgárok „több esetben felmerültek, mint cionista tevékenységet folytató személyek.”⁷¹

A „Segélyezők” dossziét 1975-ben lezárták, a csodarabbi sírházhoz látogatók megfigyeléséről nincsen több információ. Ugyanakkor a felekezeti sajtóból és a levéltári forrásokból világosan látható, hogy a zarándoklatok ugyanúgy folytak tovább. Erről 1974-ből és 1976–1977-ből is vannak adataink.⁷² 1974-ben az *Új Élet* névtelen újságírója hírül adta, hogy a MIOK elnöksége „tavaly rendbehozta” a kállói sírt.⁷³ Az 1974-es kállói hírre jól rímelt az 1976-os bejegyzés Bodrogkeresztúrról, ahol – a krónikás szerint – Reb Stáje Steiner *jabrzeitján* „jelen voltak bel- és külföldi hívek”.⁷⁴ Az imádkozás utáni *szijumot* az állambiztonság által is megfigyelt fontos helyi erő, Winkler Frida rendezte, akit (ezek szerint) komoly retorzió nem ért. 1977-ben Debrecenhez kötődően írtak a nagykállói zarándoklatról a zsidó lapban.⁷⁵ 1979-től kezdve – azzal párhuzamosan, hogy Magyarország is próbált erősebb nyugati kapcsolatokra szert tenni – új szintre emelkedett az ügy: Zvi Kesztenbaum magyar származású (1922-ben született Újfehértón) és amerikai politikai körökkel is jó kapcsolatot ápoló, befolyásos szatmári haszid személyes látogatást tett a MIOK vezetőinél, és gyűjtést akart szervezni, hogy megpróbálja még kiemeltebbé tenni a rabbisírok és általában a vidéki zsidó sírok és temetők ügyét.⁷⁶ Kesztenbaum, akinek a szervezetét az 1980-as évek közepén már a Zsidó Temetők Megóvására Alakult Társaságnak nevezték, a jeruzsálemi nagykállói gyülekezetet kísérte el Nagyállóra 1984. március 11-én, két nappal korábban pedig megbeszélést folytatott dr. Seifert Gézánné MIOK-főtítkárral és Bakos Lajos MIOK-alelnökkel a sátoraljaújhelyi temető felújításáról.⁷⁷

Az 1980-as években már a fokozatos nyitás volt tapasztalható: 1987. októberében Miklós Imre, az ÁEH elnöke az Egyesült Államokban járt a szatmári rabbi unokatestvérénél, Moses Teitelbaumnál, és meghívta Magyarországra. A rabbi elfogadta a meghívást, és az 1988. novemberében háromnapos magyarországi látogatásra érkezett szatmári főrabbit 14-én Grósz Károly, a Minisztertanács elnöke is fogadta.⁷⁸ Teitelbaum ekkor már az USA és Kanada ortodox rabbikongresszusának elnöke volt, és a vele való kapcsolatépítés a politikai elit külföldi kapcsolatainak újrhangolását is szolgálta.

ÖSSZEGZÉS

A magyarországi zsidóság egy kis csoportja a diktatúra ellenére folyamatosan megtartotta a szokásokat, és (főleg lokális jelleggel) látogatta a néphagyomány által csak csodarabbioknak nevezett nagy rabbik sírjait. Állandónak mondható az a jelenség is, hogy ezen a zarándoklatokon (az 1960-as évek második felétől biztosan) jelen voltak legálisan beutazó (vízumot szerző) külföldi zarándokok, főként amerikai haszidok. E látogatások során a zarándokok mindig több csodarabbi sírt is felkerestek, eleget téve a vállalási turizmus „kívánalmainak”. A hivatalos zsidó érdekképviselő – amely messzemenően lojális volt a fennálló rendszerhez – észlelte a kihívásokat, és az 1960-as években felújította a nagykállói sírt. Schück ortodox főrabbi sajátos diplomáciai kísérlete ennél tovább ment, és Magyarországra akarta hívni a szatmári haszidok világszerte ismert vezetőjét, Yoel Teitelbaum rabbit (azaz a szatmári rebbét) is, egyben saját valláspolitikai céljaira is fel kívánta használni ezt a látogatást. Bár ez a kísérlet végül tisztázatlan okokból elakadt, világosan jelezte, hogy a politikán kívüli gazdasági és vallásdiplomáciai szempontok megjelentek a Kádár-korban.

Amit a korszak alsó és felső hatalmi szerveinek eltérő attitűdje, érdek- és értékkonfliktusai mellett még el lehet mondani, az az összehasonlító vallástörténetre tartozik, így meg lehetne vizsgálni, hogy ez az ügy mennyiben tért el a más felekezeteket érő vegzállási ügyektől, ezeknek milyen eltérő regionális, különbségei voltak, illetve hogy a zarándoklatok szokásrendjét mennyiben befolyásolta a létező szocializmus világa.⁷⁹

Nem önmagában a vallási szokás gyakorlása kellett fel a politikai rendőrség érdeklődését. A jelentések alapján sokkal inkább a kelet-európai országokban 1967 után végigsöprő anticionista hullám jelentette az indító okot a hatósági akciókhoz, amelyek során az állambiztonság helyi erői – leginkább

a Borsod megyei állambiztonság tisztjei, de a Szabolcs-Szatmár megyeiek is – megfigyelték (főleg 1973-ban) Nagykálló és Bodrogkeresztúr belföldi és külföldi zsidó zarándokait. Ugyanakkor a vegzatura nem a rabbik sírjainak látogatása ellen irányult, csupán az ott megjelenő külföldi és magyar személyeket akarták ellenőrizni és a cionizmus elleni harc ürügyén a helyi zsidóság zsinagógán kívüli önszerződési folyamatainak akartak gátat szabni.

Annyi bizonyos, hogy az egyébként konzervatívnak mondható Borsod és Szabolcs megyei állambiztonsági képzelőerő túltengéseinek kívül a jámbor zarándokok beutazása nem érintette a Kádár-kor kiadatlan, ám nagyon is létező konszenzusait.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-11421. Jozsef Givol

O-13612. Giládi Dávid.

O-13610 Akavia Hanan

O-15943/1 „Segélyezők fn. operatív dosszié

3.2.5 O-8-as dossziék

O-8-301/1. „Herzl Tivadar” – Cionista szervezetek

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Állam- és Egyházügyi Hivatal Elnöki iratok

XIX-A-21-a

XIX-A-21-a

Állam- és Egyházügyi Hivatal Adattár

XIX-A-21-c

Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség (MAOIH) Levéltára

Schück-hagyaték

SAJTÓ

Bacsikai 1997a = A rabbik nem csak tapsoltak. Gut Sábész, 1997. július 18. <https://zido.com/a-rabbik-nem-csak-tapsoltak/>. (Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

Dobos 1990 = Dobos Ilona: A csodarabbi alakja a néphagyományban. *Szombat*, 7., 27-29.

<https://www.szombat.org/archivum/a-csodarabbi-alakja-a-nephagyomanyban>. (Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

Oberländer 2016 = Baruch Oberländer: Egy elveszett rabbi generáció nyomában. Ortodox rabbiavatások Magyarországon 1945–1989-ig. <https://zido.com/egy-elveszett-rabbi-generacio-nyomaban-ortodox-rabbiavatasok-magyarorszagon-1945-1989-ig/> (Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

Kovács 2003 = Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 4., 5–39.

Népszabadság, 1988

Új Élet, 1949, 1952, 1962–1977

Új Kelet, 1963

FELHASZNÁLT IRODALOM

Askenazy–Yarden 1965 = Shmuel Askenazy – Dov Yarden: *Otzar Rashei Tevot*. Jeruzsálem, k.n.

Bacsikai 1997b = Bacsikai Sándor: *Egy lépés Jeruzsálem felé*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.

Cseh 2021 = Cseh Viktor: *Vidéki zsidó bűközések Magyarországon*. Budapest, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület.

Csibi–Varga 2015 = Csibi Norbert – Varga Szabolcs: „Máriát dicsérni jöjjetek”. A máriagyúdi búcsújárás története. Pécs, Pécsi Egyházmegye.

Dobos 1988 = Dobos Ilona: *Bodrogkeresztúri mesék és mondák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Féner–Scheiber 1984 = Féner Tamás – Scheiber Sándor: *És beszél el fiadnak. Zsidó hagyományok Magyarországon*. Budapest, Corvina.

Frojimovics 2008 = Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950*. Budapest, Balassi Kiadó.

Glässer 2006 = Glässer Norbert: A zsidó búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3-4., 69–94.

Glässer 2014a = Glässer Norbert: *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 40. MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei 8. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

Glässer 2014b = Glässer Norbert: The Holy Priest of Kálló: A Reform Jewish Integration Narrative in Interwar Hungary. In: Barna Gábor (szerk.): *Religion, Culture, Society: Yearbook of the MTA–SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Szeged, SZTE, 155–175.

Glässer 2017 = Glässer Norbert: Orthodox zsidó zarándoklatok vasúton. Az utazás izraelita gyakorlataihoz 1944 előtt Magyarországon. In: Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Különvontan: A vasút szerepe a vallási életben és a turizmusban*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 53–68.

Horváth 2018 = Horváth Gergely Krisztián: *Szovjetizálás és ellenállás a Veszprémi Egyházmegyében: Dr. Kőgl Lénárd pályája az 1940–1960-as években*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Kovács 2019 = Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Budapest, Corvina.

Scheiber 1984 = Scheiber Sándor: Asztalból koporsó. Egy zsidó szokás történetéhez. In: Uő: *Folklór és tárgytörténet I–III*. Budapest, MIOK, 348–357.

Varga 2014 = Varga Szabolcs: *A magyaregregyi Mária-kegyhely és búcsú története*. Magyaregregy, 21. Századi Magyaregregyért Alapítvány.

Zeke 1990 = Zeke Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez (1868–1949). In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében. I. rész*. Vallástudományi tanulmányok, 4. Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 145–161.

Zinner 2001 = Gavriel Zinner: *Nitei Gavriel. Hülcbot avelut. Helek bet. Tzuvot le-balacha. Perek cadek. Obel – balichab le-kivrei tzadikim.* H.n., Congregation Nitei Gavriel.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány előadás formájában elhangzott az NKE MTKI (Nemzeti Közszerzői Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézet) workshopján, 2021. június 8-án, majd az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) „1971 – Egy átlagos kádári év?” című konferenciáján 2021. november 10-én. A szöveg az ÁBTL konferenciakötetében is megjelenik, melyet Papp István szerkeszt.
- ² Dobos 1990
- ³ Glässer 2006
- ⁴ Zinner 2001
- ⁵ Frojimovics 2008
- ⁶ Zeke 1990, 152. Idézi és a korábbiakról lásd Frojimovics 2008
- ⁷ Vallásunk nagy mesterei. II. (A bodrogkeresztúri rebbe). *Új Élet*, 1949. december 1. 5–6. Így gúnyosan jegyezte meg Róth, hogy a felszabadulás után találkozott a pesti utcán egy híres prozelitával (mármint a rebbével), aki a zsidótörvények következtében véglegesen visszatért „ősei hitére”.
- ⁸ Lásd Hegedűs Nándor két 1952-es cikkét az *Új Élet*-ben. Teitelbaum és Eisenhower (július 5., 3.), illetve Teitelbaum Joel Londonban (augusztus 28., 5.).
- ⁹ Schück Jenő: Az orthodoxia a felszabadulás után. *Új Élet Naplótár 1959 (5719/5720)*. Budapest, 1959, 156–162.
- ¹⁰ „Arra való tekintettel, hogy a Nagykállói Szentemetkezési helyéről van szó, indokoltnak tartom az összeg sürgős kiutalását, természetesen a gondos ellenőrzés betartásával.” MAOIH Levéltára, Schück-hagyaték.
- ¹¹ A MIOK vezetőinek látogatása Debrecenben, Nyíregyházán és Nagykállón, március 7. *Új Élet*, 1962. március 15. 4.
- ¹² 1962. niszán 9. Egyik násza a csengeri szentéletű Mönüchász Osér Jungreis volt. Századik *jahrzeitj*án, dédunokája, Schück Jenő miskolci főrabbi vezetésével a hegyaljai zsidóság tagjai közül számosan zárandokoltak el a nagy cádik sírjához. *Új Élet*, 1962. május 1., 3. (Rabbi Nathan Feithel mádi gaon századik *Jahrzeitj*é).
- ¹³ Oberländer 2016.
- ¹⁴ Schück Jenő, a magyarországi Orthodox Rabbitanács elnöke (Benedek Pál). *Új Kelet*, 1963. október 16., 4. A cikk (amely a beszélgetés alapul) Schück egyik izraeli útján készült.
- ¹⁵ Czitrón József főrabbiival Bacskai Sándor szép cikkben foglalkozott, lásd Bacskai 1997a. Leírja, hogy Czitrón által elnökölt orthodox rabbitanácsi ülésen (1951. július 12.) a kivándorlás, valamint a kitelepített zsidók szociális és lelki segélyezéséről is beszéltek.
- ¹⁶ Például 1963. márciusában arról számolt be, hogy az országiszerte zajló *zájün adár* ünnepségek keretében „az ország különböző hitközségeinek orthodox hívői zárandoklatot rendeztek a nagykállói cádik sírjához” (*Új Élet*, 1963. március 15., 1.). Arról is hírt adott, hogy július 21-én, vasárnap tartják Sátoraljaújhelyen Teitelbaum Mózes *jahrzeitj*át. (*Új Élet*, 1963. július 1., 6.)
- ¹⁷ 1964. november 2. MAOIH Levéltára, Schück-hagyaték.
- ¹⁸ *Új Élet*, 1964. május 1., 6. A bodrogkeresztúri rabbi emlékezete. A három jelenlévő amerikai (brooklyni) rabbi: Glancz Akiba, März Ezekiel és Eichenbaum.
- ¹⁹ A São Pauló-i főrabbi látogatása. *Új Élet*, 1964. november 15., 2.
- ²⁰ *Új Élet*, 1965. július 1., 4.
- ²¹ Schück levele (Magyar Izraeliták Orthodox Rabbitanácsa Budapest fejléccel) Prantner Józsefhez (az ÁEH elnöke). Budapest, 1965. március 22. „Mélyen tisztelt Elnök Ur! A New Yorkban működő Yeshiva University, talmudtudományokkal foglalkozó főiskola meghívott előadások tartására. Az oda-vissza szóló repülőjegyet is beküldte már. Testvéröcsémnek válságos egészségi állapota és boldogult testvérbátyám első unokájának április 10-én tartandó konfirmációünnepére arra bátorít, hogy illő tisztelettel kérem Elnök Urat, szíveskedjék lehetővé tenni, hogy legközelebb április 7-én kiutazhassak.” Schück Jenő aláírása és neve. Hátoldalán: Prantner javasolja a kiutazást IV. 9. Intézkedés megtörtént. Megkapta az útlevelet. 1965. IV. 9. Értesítették a külügyet IV. 10. MNL OL XIX-A-21-a- K-2-30/a/1965.
- ²² MNL OL XIX-A-21-a- K-2-30/a/1965. Beszámoló Schück amerikai útjáról a KÜM kedvező tapasztalata (Turai? Prantnernek) VI. 3. Megküldik a KÜM amerikai referatúrájának. VI. 3. (Prantner egyetért) Beszámoló Schück Jenő főrabbi észak-amerikai útjáról (1965. április 8. – május 24.) Schück kézzel május 31-én írta alá. MNL OL XIX-A-21-a- K-2-30/a/1965.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Az amerikai orthodoxia körében. Beszélgetés Schück Jenővel, az Orthodox Rabbitanács elnökével. *Új Élet*, 1965. június 15., 4.
- ²⁶ Nagykállói *Jahrzeit*. 1966. március 15., 6. A zárandoklat 5726. adar 7-én, azaz 1966. február 27-én volt. *Kéver óva-uznak*, azaz az atyák sírjainak meglátogatásának írájk le az eseményt, amely egy hagyományos elnevezés. A debreceni Chevra osztály és az Orthodox Tagozat által szervezett eseményen Schück Jenő főrabbi is megjelent, valamint Leitner Mihály orthodox tagozati elnök, Sahn Imre rabbi és Deutsch Sándor rabbihelyettes.
- ²⁷ MNL OL XIX-A-21-c. 89. d. 5.0. A Zsidó Világkongresszus. Feljegyzések a szervezet feladatáról és működéséről. 1966. március 28.
- ²⁸ MNL OL XIX-A-21-c. 89. d. 5.0. uo.
- ²⁹ MAOIH Levéltára, Schück-hagyaték. A Hanna konyha a Kertész utcában működött 1966-ig.
- ³⁰ MAOIH Levéltára. Schück-hagyaték.
- ³¹ „A zárandoklat július közepére esne. A kilátásos nagy tömegű zárandokok ideutaztatása, elszállásolása stb. ezzel járó munka megszervezése sürgős jelleggel bír. Haladéktalanul kellene Egyházügyi Hivatalunk közbejöttével az IBUSZ-t értesíteni. Ne várjuk meg, amíg Amerikából jön a fix válasz, nekünk már a valószerűség állapota is feladatunkká teszi a szervezési munka előkészítését.” Uo.
- ³² ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1. 1966. május 16-án keletkezett feljegyzés 2. számú melléklete

- ³³ Jellemző az ellentmondásos korra, hogy Schück következő amerikai utazását már nem javasolták a hatóságok. 1965. november 16-án hívta meg a főrabbit az International Synagogue épületavatási szertartásra, illetve az avatási ebéden védnöki szerep betöltésére, 1966. február 6-ra. 1965. november 16-án Telepó Sándor azt javasolta a BM-mel való előzetes megbeszélés alapján, hogy ne menjen ki (mert már többször volt tőkés országokban az utóbbi időkben, és mert nem olyan nagy jelentőségű eseményről van szó, „amelyen a csekély számú magyar ortodoxiának okvetlenül képviseltetnie kell magát. Nem arra gondolok, hogy határozottan meg kell tiltanunk az utazást, hanem inkább le kell beszélünk Schück főrabbit a részvételtől.”). Amerikai és európai zsidó vezetők találkozója és konzultációja. Prantner: 65. november 22. egyetért. 65. XI. 25.: „Schück főrabbiival megbeszélve. Egyetértett avval, hogy nem utazik USA-ba. Köszönő levelet küld.” Telepó (kézzel) MNL OL XIX-A-21-a-K-2-115/1965.
- ³⁴ „Az ortodox Tanházban a kegyeletes ünnepség alkalmából Misnájeszt tanultak nyilvánosan. Istentisztelet után a hitközség vezetősége hagyományos szijjumot rendezett, ahol Schück Jenő főrabbi, az Ortodox Rabbtanács elnöke elevenítette fel a Teitelbaum dinasztiát megalapító Rábbénu Mosche Teitelbaum nagyságát. A temetői ájtatosságon sok száz hazai és külföldi hívő jelent meg.” *Új Élet*, 1966. augusztus 1., 6.
- ³⁵ 1967. *zajin ádárkor*, Mózes születésének és halálának ünnepén (abban az évben: február 17.) nagyszámban jöttek Nagykállóra a hívek zarándoklatra, és elhelyezték a sírboltban lévő koporsóra a „könyörgésüket tartalmazó” kvitliket. Debreceniek nagy számban vettek részt, de számos „bel-és külföldi hittestvér” is meglátogatta a nagy rabbi sírboltját, „amely teljes épségben áll”. *Új Élet*, 1967. március 15., 6. 1968-ban is (március 7.) hasonlóan nagyszámban jöttek el *zajin ádárkor*. *Új Élet*, 1968. április 1., 2.
- ³⁶ Két híres rabbi emlékezete. *Új Élet*, 1968. május 15., 4. Az ijjar 3-ai zarándoklat abban az évben május 1-jére esett.
- ³⁷ A *szijjum* vagy „befejezés” valamilyen tórai, misnai/talmudi rész befejezése, amelyet általában kisebb ünnepség követ.
- ³⁸ 1968. július 25. MAOIH Levéltára, Schück-hagyaték.
- ³⁹ 1968. május 8. Jelentés a sátorlajtaúj helyi régi temető exhumálása tárgyában. (Schück Jenő írása valószínűleg Seifert Géza MIOK elnöknek.) MAOIH Levéltára, Schück-hagyaték. Schück „kiszállt” a helyszínre, és a tervrajzot is felterjesztette.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. február 26. Értékelő jelentés, Borsod Megyei RK III/II.
- ⁴¹ Itt felhasználtam Csatári Bence történész egy korábbi és publikálatlan írását is, amely a „Személyenyek a magyarországi zsidóság pártállami történetéből” munkacímet viseli, és amelyet a szerző a rendelkezésemre bocsájtott. Köszönet érte.
- ⁴² ÁBTL 3.1.5. O-13612.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. „Galambos Tivadar” fn. ügynök 1967. január 26-i jelentése. Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II-a. Alosztálya.
- ⁴⁴ Amikor Menashe Ben Slomo és Joszef Givol izraeli diplomaták a feleségeikkel együtt 1959. március 27–28-án a miskolci Avas Szállóban szálltak meg, még a 3/E rendszabályt is bevetették. ÁBTL 3.1.5. O-11421. 1959. április 2. BM Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya (Miskolc) jelentése Éliás András rendőr őrnagy (II. alosztályvezető) és Kiss József alezredes (politikai osztályvezető) aláírásával.
- ⁴⁵ Közben az állambiztonság Budapesten is megfigyeléseket folytatott. Néhány zsidó vezető (Scheiber Sándor, Borsa Mihály) és a felekezeti vezetés ellenőrzése mellett egy zsidó fiatalokból álló társaságot is szemmel tartottak, és róluk „Jubilálók” címmel dossziét vezettek. A „Keddista” (keddenként találkoztak a budapesti Moszkva Étteremben) csoport fő célja az ismerkedés, párkeresés volt. Lásd Kovács 2003
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. február 26. Értékelő jelentés, Borsod Megyei RK III/II. O.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. március 7. Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság Vezetőjének. Kovács Tibor rendőr alezredes osztályvezető írta alá.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. március 16.
- ⁵⁰ *Új Élet*, 1970. szeptember 1., 2. Magyar-zsidó történelmi munkák külföldön.
- ⁵¹ *Új Élet*, 1971. április 1., 6. Zajin Ádár.
- ⁵² *Új Élet*, 1972. március 1., 3. Zajin Ádár ünnepségek.
- ⁵³ *Új Élet*, 1973. április 1., 2. Zajin Ádár.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. március 21. A Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztály jelenti a Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztály Vezetőjének (Miskolcra).
- ⁵⁵ „A betérők egy része ismerte a vezetőnőt, Berger Mórénét. Aki nem ismerte, a következőket mondta: »Franciska néni lábadozik« – erre kezét fogták. Bergerné megkérdezte: »Megkínálhatom egy kávéval?« »Igen, bírja a szívem« – volt a válasz. »Rumot tölthetek bele?« – kérdezte tovább Bné. (Kézzel írva – N. A.) A leírt beszélgetés konspirációra utal, tekintettel arra, hogy ugyanezt a szöveget három esetben különböző személyeknek mondta el Bergerné, illetve ugyanígy szólították meg.” ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁵⁶ *Új Élet*, 1970. december 1. Hírek rovat.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13610. 1966. október 28-i jelentés.
- ⁵⁹ HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society): menekülteket segítő amerikai zsidó nonprofit szervezet.
- ⁶⁰ „Többben hallgatják az izraeli rádió magyar nyelvű adását is. Ellenőrzött adatok vannak arra nézve, hogy Jugoszlávia területén az utóbbi években ifjúsági tábort hoztak létre a szocialista országokból kiutazó zsidó fiatalok üdültetésére.” „Ezt a tábort az izraeli hatóságok az amerikai cionista szervek finanszírozásával tartják fenn, és a tábor lakóit programmal látják el.” ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁶² ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. 1973. május 17. „Galambos Tivadar” fn. ügynök jelentése, május 18-án pedig az ehhez kapcsolódó Értékelés és Feladat Németh József rendőr

- őrnagy (kapcsolattartó) és Kondi László rendőr alezredes aláírásával. Borsod Megyei Rendőr-főkapitányság III/II. Osztálya.
- ⁶⁵ A jelentés megjegyzi, hogy „többen azért nem jöttek az USA-ból, mivel előtte szombat volt, és akkor nem utazhatnak. Grósz rabbi még előtte csütörtökön jött el.” Uo.
- ⁶⁴ „Grósz elmondotta még, hogy Izraelben nagy ellentét van a szefárd vallásos párt és a MAPÁJ munkáspárt között, valamint a kormánypárt között a vallás be nem tartása miatt úgy, hogy a vallásos párt tagjaira nem vonatkozik a kötelező katonai szolgálat, csak önkéntes alapon, de azok is olyan helyen kapnak szolgálatot, hogy a szombatot és egyéb vallási ünnepeket otthon tarthatják.” ÁBTL 3.1.5. O-15943/1. Nem igazán világos, mely pártot tartotta Grósz „szefárd vallásosnak”, és hogy nem a Nemzeti Vallásos Pártra gondolt-e. A hetedik Kneszet (1969–1973) nagyon stabil volt a többihez képest, és Golda Meir volt a nemzeti egységkormány feje.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁶⁶ „Klein Ernőnek kb. 4 héttel ezelőtt egy pár napig vendégük volt Kanadából egy házaspár, Kleinné barátnője, a Lidó Szállóban voltak megszállva, Tibor és Lili a keresztnevük. Tibor 1956-ig taxisofer volt, Lili a TŰZÉP-nél dolgozott együtt Kleinnével. Klein Ernő vallásos kóser háztartást vezet, minden szombaton megy a templomba, nagyon jó viszonyban van Schüick főrabbiával és Spitzer Miskával. Tibi és Lili 1956-ban disszidáltak, később szülei és testvérei is kivándoroltak Kanadába.” ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁶⁷ „Kluger László a Kárpitos Szövetkezet elnöke jó zsidónak tartja magát, templomba ritkán jár, funkciót nem vállal, de ha kell, szívesen adakozik, hitközségi adót fizet. A felesége részt vesz a Női Egylet munkájában. 1945 előtt szovjet területen volt munkaszolgálatos.” ÁBTL 3.1.5. O-15943/1.
- ⁶⁸ „Beszélgettem Gellért Lászlóval, aki elmondotta, hogy a lánya férjhez ment az USA-ba, a fia Izraelben megnősült, és ő is júniusban megy nyugdíjba, s mindent elkövet, hogy kijusson Izraelbe.” Uo. Gellért László mezőcsáti lakos volt.
- ⁶⁹ „Beszéltem Lang Lacival, aki elmondotta, hogy június hónapban lesz az esküvője, a debreceni Kacz nevű kántor lányát veszi el, az esküvője Debrecenben lesz, és Miskolcon fognak lakni.” Uo.
- ⁷⁰ Uo.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² 1974. március 1-jén és 3-án Nagykállóban jelentek meg Debrecenből és „távolí vidékekről” „nagy számban” hívők *zájin ádá*rkor a „nagy rabbi sírboltjánál”. *Új Élet*, 1974. március 15., 4. (Zájin Ádár ünnepek).
- ⁷³ *Új Élet*, 1974. március 15., 4. (Zájin Ádár ünnepek)
- ⁷⁴ *Új Élet*, 1976. május 15., 6. Hírek.
- ⁷⁵ A debreceni hitközség ekkor tartotta Mózes születésének és halálának évfordulóját. „Előzőleg a hitközség számos tagja elzarándokolt Nagykállóba” a kállói cádik sírjához, akinek *zájin ádá*rkor van a *jabrzeitja*. *Új Élet*, 1977. április 1., 6. (Zájin Ádár ünnepek).
- ⁷⁶ MNL OL XIX-A-21-c ÁEH 89. doboz. 551 39-192. 1979. február 2.
- ⁷⁷ MNL OL XIX-A-21-c ÁEH 89. doboz. Feljegyzés. 1984. március 9. Kesztenbaum a Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad alelnöke is volt a nyolcvanas évek második felében.
- ⁷⁸ *Népszabadság*, 1988. november 15. 3.
- ⁷⁹ Például katolikus eseteket is feldolgoztak. Lásd pl. Varga 2014; Csibi–Varga 2015. A jádsi ügyről legrészletesebben: Horváth 2018. Az ottani történet konfliktusmagja az volt, hogy Jásdon volt egy szentkút és a Vízművek el akarta zárni a vizét, erre a katolikus hívek tiltakoztak. Ezekre az esetekre Petrás Éva hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm.

Hárs György Péter

Létra

*Idében feküdni
és fölbredni otthon
most egy megpattant kübli
amelyet csak halott von*

*fénylő életet élni
akár az árnyékszékek
melyek felett tenyérnyi
vastagon áll a réteg*

*a bajt sosem keresni
és ne keressen ő meg
úgyis tudod a tepsi
alján tetején lőnek*

*maradni agykovászbán
lappangani a létre
Magam kell félremászsam
Ha szembe jó a létra.*

2021. szeptember